

До Спеціалізованої вченої ради Д. 26.007.04
у Національній академії внутрішніх справ
03035, м. Київ, площа Солом'янська, 1

ВІДГУК

*на дисертаційне дослідження Копитової Олени Сергіївни на тему:
«Теоретико-правові засади судового правозастосування», поданого на
здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю
12.00.01 – теорія та історія держави і права: історія політичних і правових
учень*

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Існування та функціонування судової форми захисту порушених, оспорюваних чи невизнаних цивільних прав та охоронюваних законом інтересів є постійним предметом законодавчих змін. Пошук механізмів реалізації та вдосконалення діяльності органів судової влади у зв'язку з розглядом та вирішенням судових справ на сучасному етапі призвів не тільки до численних змін до актів законодавства, а й до Конституції України у 2016 році. Однак не зважаючи на ці зміни, а також численні попередні, у подальшому у 2019 році розпочалася нова (не повністю успішна) спроба системних змін до законів про судоустрій та актів процесуального законодавства. Останні незавершені реформи перманентного типу спричинили новий масив наукових дискусій, оскільки безсумнівно впливають не тільки на доступ громадян до правосуддя як такого, так і на зміну формату судового правозастосування. Все це стало предметом багатьох обговорень як на сторінках юридичної літератури, так і на науково-практичних конференціях, присвячених дослідженню різногалузевих і теоретичних підходів до формування єдності судової практики, оптимізації судочинства та ефективності судової гілки влади в цілому.

З огляду на це безспірну науково-практичну зацікавленість викликає дисертаційне дослідження О. С. Копитової, присвячене правозастосовній діяльності суддів в умовах функціонування сучасної судової системи України, а саме: теоретико-правовим засадам судового правозастосування в Україні.

Аналіз змісту дисертації, елементів наукової новизни дослідження свідчать про наукову та практичну значущість останнього. Перш за все, мова іде про те, що дослідниками зазвичай розглядались питання, котрі хоч і стосувалися проблем судового правозастосування, однак присвячувалися окремим питанням галузевого спрямування і здійснювалися переважно до конституційної реформи щодо правосуддя 2016 року. У зв'язку з цим актуальним, науково і практично значущим є дослідження теоретико-правових засад судового правозастосування, яке охоплює формування авторської моделі судового верховенства та інших теоретичних уявлень щодо особливостей та структурних компонентів судового правозастосування, гармонійне поєднання наукових і практичних аспектів функціонування судової влади.

Про актуальність теми дисертаційного дослідження свідчить її відповідність Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2020 р., затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 7 вересня 2011 р. № 942, Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 рр., затверджених загальними зборами Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р., Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 рр.

Структура дисертації має адекватну предмету, меті і завданням дослідження побудову, відповідно до якої в тексті послідовно описано результати осмислення теоретико-правових засад судового правозастосування.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено її зв'язок із науковими програмами, планами; сформульовано мету, завдання, предмет, об'єкт та методи дослідження; розкрито наукову новизну, практичне значення отриманих результатів; охарактеризовано особистий внесок здобувача у працях, виконаних у співавторстві; наведено відомості про апробацію результатів дисертації. Анонсовано структуру дисертації, подано її загальний обсяг.

Розділ I «Загальнотеоретичні підходи до розуміння категорії «судове правозастосування» присвячено висвітленню методологічної основ дослідження

судового правозастосування, значення сучасного праворозуміння як теоретичного фундаменту формування мислення суддів, особливостей правозастосування та ролі судового правозастосування в механізмі правового регулювання, судовому правозастосуванню як процесуальній формі реалізації права та його стадій.

У розділ 2 «Структурні компоненти теоретичного уявлення про судове правозастосування» дисертанткою досліджуються мета і призначення судового правозастосування як синонімічних категорій, що визначають своєрідну ідеологію правозастосування, здійснюється диференціація функцій судової правозастосовної діяльності та їх характеристика, визначаються загальні та спеціальні принципи судового правозастосування, виокремлюються такі стадії судового правозастосування як: встановлення юридичних фактів, фактичних обставин і юридичного складу; пошук й вибір норми права; вирішення судової справи.

Розділ 3 «Судове правозастосування як суб'єктивізація та об'єктивізація судового рішення» містить чотири підрозділи, в яких: юридичне пізнання в процесі судового правозастосування розкривається як особливий етап, спрямований на встановлення будь-якої події минулого та її обставин, що здійснюється за допомогою різних методів та шляхів спрямованих на пошук дійсного змісту подій і фактів, що мають значення для вирішення судового спору; осмислюються сутність тлумачення правових норм під час судового правозастосування та методи тлумачення, зокрема, теологічний, логічний, лінгвістичний та інші; правова природа судового рішення як родового поняття для всіх процесуальних актів суду, що ухвалюються в межах його компетенції, і яке забезпечує зв'язок між конкретною ситуацією, нормою права та силою державного примусу.

У розділі 4 «Правотворчі аспекти судового правозастосування в механізмі забезпечення верховенства права» досліджуються розвиток і значення судової правотворчості в судовому правозастосуванні, розв'язуються сучасні проблеми забезпечення верховенства права в діяльності судів шляхом судового верховенства, питання особливостей правових висновків Верховного Суду та їх значення для забезпечення єдності судового правозастосування; характеристики

виключної правової проблеми як невизначеності правового регулювання, що зумовлена правовими дефектами (недоліками) нормативно-правових актів.

Завершується дисертаційне дослідження авторським прогнозуванням шляхів забезпечення єдності судового правозастосування в сучасний період розвитку України (розділ 5), у якому осмислюються аспекти незалежності судової влади і незалежності судді під час здійснення правосуддя як засада забезпечення єдності судового правозастосування, формуються авторські перспективи забезпечення єдності судового правозастосування в умовах транзитного законодавства орієнтовані, зокрема, на подолання нестабільності і непрогнозованості законодавства, врахування мінливості запитів суспільства, узгодження цілей суспільства і влади.

У висновках за дисертацією сформульовано основні наукові положення, у яких відображаються результати дослідження.

Оцінка змісту дисертації. Результати наукових розвідок здобувачки повно і ґрунтовно викладено у вступі, п'яти розділах, що об'єднують сімнадцять підрозділів, висновках та додатках.

Розробка авторської концептуалізації теоретико-правових засад вітчизняного судового правозастосування, її обґрунтованість та новизна багато в чому зумовлені обранням проблематики дослідження, адекватних темі дисертації об'єкту і предмету, оптимальним визначенням мети і завдань дослідження, їх методологічно забезпеченою реалізацією та послідовним втіленням в структурі та тексті дисертації. Так, метою дослідження є розкриття теоретичних засад і вироблення цілісного уявлення про судове правозастосування в умовах імплементації принципу верховенства права та його практичного застосування судами.

Ця мета достатньо коректно конкретизована у завданнях дисертації, які передбачали: окреслити методологічну основу дослідження судового правозастосування; з'ясувати природу сучасного праворозуміння як теоретичної основи формування мислення суддів; розкрити специфіку

правозастосування й роль судового правозастосування в механізмі правового регулювання; встановити прояв судового правозастосування як процесуальної форми (специфічний тип) реалізації права; розкрити мету та призначення судового правозастосування; з'ясувати диференціацію функцій судової правозастосовної діяльності та інші.

Визначені автором мета і завдання дослідження реалізовані в дисертації у відповідності з встановленими вимогами до кваліфікаційних робіт такого рівня, характеризуються концептуальністю та комплексністю розв'язання проблеми концептуалізації вітчизняної традиції порівняльної історії права, адекватною методологією, обґрунтованістю авторських положень та висновків, послідовністю описання результатів дослідження, використанням відповідних історико-правових, теоретичних та методологічних засад тощо.

В загальній оцінці змісту дисертації, в першу чергу, доцільно виокремити і підтримати прагнення автора:

- розв'язати проблеми судового правозастосування в контексті інтеграції типів праворозуміння та конвергенції правових систем, проте враховуючи необхідність обережного адаптування підходів, сформованих у країнах загального права до застосування судового верховенства в Україні як країні континентальної правової системи (С. 39, 417-420);

- сформулювати авторське визначення судового верховенства як особливого правозастосовного процесу ВС, в контексті його зв'язків з судовою правотворчою у сфері офіційного тлумачення, оцінки правильності застосування норм переважно матеріального права відносно встановлення компромісу між нормою права як правовим ідеалом і конкретною правозастосовною ситуацією в ухваленому на засадах верховенства права судовому рішенні, яке містить переконливий прецедент із ознакою відповідної нормативності (С. 38, 39, 41, 42, 59, 321-327) ;

- розробити та обґрунтувати вітчизняну теоретико-правову модель судового верховенства в Україні, що ґрунтується на рецелюванні найкращих здобутків схожої концепції у правій науці країн загального права та країн континентальної

правової системи і яка охоплює: 1) відкриття провадження касаційними судами ВС; 2) розгляд справ касаційними судами ВС чи передання справ на розгляд палат ВС; 3) розгляд виключної правової проблеми з метою встановлення змісту норми права чи її істинного смислу, подолання прогалин у законі й праві; 4) формування у рішенні ВС правового висновку (правову позицію) як відповідного переконливого прецеденту (С.39, 398);

- довести роль судів першої інстанції або апеляційної інстанції як суду першої інстанції у сприянні судовому верховенству ВС через формулювання нового правоположення як основи майбутнього переконливого прецеденту, яке у випадку його підтримання під час перегляду судового рішення набуває рис прецедентного характеру, є добудовою норми права, що фактично може вважатися судовою правовою нормою (С. 135, 146, 319);

- доповнити класифікацію питань, що підлягають встановленню судом під час розгляду справ, визначених матеріальними та процесуальними законами з через виокремлення: існування спору про право (у позовних провадженнях); 2) наявність юридичного факту, що має значення (в окремому провадженні в порядку цивільного судочинства); 3) проблему суб'єктності — у межах встановлення дійсної волі осіб під час укладання договору, заповіту чи іншого правочину; 4) аналіз та оцінку доведення сторонами своїх вимог і заперечень; 5) наявність складу злочину та дотримання норм кримінального процесуального законодавства з боку органів досудового слідства (у порядку кримінального провадження) тощо (С. 41, 224-227);

- охарактеризувати субсидіарний характер судової правотворчості під час судового правозастосування, яка, за думкою здобувачки, може допомогати судді коректно поєднувати такі різнопорядкові категорії як конституційні принципи й норми, законодавчо визначені правові норми, а також роз'яснення на рівні підзаконних нормативно-правових актів, зокрема, шляхом застосування такого прийому тлумачення, як «висновок від попереднього» із дотриманням меж судового розсуду й недопущенням створення нової норми (С. 42, 281, 282);

- удосконалити визначення виключної правової проблеми, під якою розуміється невизначеність правового регулювання, що зумовлена правовими дефектами (недоліками) нормативно-правових актів, розв'язання якої полягає у виявленні під час розгляду судової справи невизначеності її правового регулювання, що може призвести до прийняття в подібних судових справах різних за юридичними наслідками судових рішень (С. 343, 358, 359);

- запропонувати деякі обмеження судової правотворчості, обґрунтовуючи ймовірність підміни ВС функції законодавця в разі здійснення надмірного розсуду під час судової правотворчості, що може мати наслідком фактичне створення нової норми – правового висновку чи правової позиції у судовому рішенні (С.44, 45).

Окрім того, значна увага у дисертаційному дослідженні приділяється автором дослідженню принципу верховенства права та його прояв під час судового правозастосування. На відміну від інших авторів, О. С. Копитова підкреслює існування об'єктивних ризиків, що гальмують єдність судової практики в контексті безперервності конституційної традиції, яка впливає на наступність законодавства, що особливо потрібно під час захисту прав, свобод та інтересів людини і громадянина, а також інших учасників суспільних відносин (С. 45, 377-379).

Досліджуючи проблеми забезпечення єдності судової практики і єдності судового правозастосування авторка справедливо звертає увагу, що ВС є носієм найвищого повноваження суду в системі правосуддя в ухваленні постанов, що містять правові висновки за результатами тлумачення і конкретизації законів і підзаконних нормативно-правових актів, і ці висновки, відповідно, повинні враховувати суди нижчого рівня (С. 355, 356). Судове верховенство може стати відповіддю на будь-яке важливе правове, емпіричне чи практичне правове питання. Судове верховенство як правозастосовний процес характеризується ознакою завершеності оскарження судових рішень судами, а його результати (переконливий прецедент) набувають рис остаточних судових рішень, що

обов'язкові для учасників судових спорів та для інших гілок влади як такі, що мають авторитетно визначати права сторін у розглянутих справах.

Дисертації притаманні і інші, не менш цікаві висновки, зроблені О. С. Копитовою в результаті дослідження.

Позитивною рисою роботи, є використання емпіричної бази дослідження становили стан реалізації норм Конституції України, чинного законодавства України та міжнародно-правових актів, зокрема у понад 1000 рішень судів у системі судоустрою різних інстанцій, у тому числі 412 постанов ВС та ВС України; 46 рішень КСУ, 20 рішень ЄСПЛ та матеріали монографій, дисертацій, авторефератів, навчальних підручників тощо.

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження та наукових положень в опублікованих працях забезпечується, перш за все, апробацією результатів наукового пошуку у публікаціях О. С. Копитової у фахових наукових виданнях України та за її межами, в опублікованих тезах доповідей дисертантки на науково-практичних конференціях та ін., причому кількість опублікованих за темою дисертації наукових праць значно перевищує встановлені мінімальні кількісні показники.

Дискусійні положення дисертації та зауваження щодо її змісту.

Зважаючи на високий рівень здійсненого здобувачкою дослідження, необхідно відмітити наявність в тексті дисертації, як це притаманно теоретично насиченим і методологічно складним працям, окремих дискусійних положень, які потребують уточнень і роз'яснень проблемного і термінологічного характеру, і можуть слугувати підґрунтям для дискусії під час захисту дисертації:

1. Відмічаючи прагнення використати в дисертації загальнотеоретичні конструкції механізму та процесу правового регулювання, адаптувати їх до осмислення предмету та розв'язання задач дослідження, наявність їх різноманітних інтерпретацій в загальній теорії держави та права, звертає на

себе увагу їх авторське трактування та використання, зокрема, в таких положеннях та висновках як: «судове правозастосування (як, власне, і правозастосування) – складний процес, остання стадія механізму правового регулювання та окрема підстадія правозастосування» (С. 100, 401); правозастосування (правозастосовна діяльність) є п'ятою стадією механізму правового регулювання після четвертої – реалізації права (здійснення суб'єктивних прав і виконання юридичних обов'язків)» (С. 94, 114, 400)

Здається, що така позиція потребує уточнення в контексті авторського розуміння співвідношення механізму і процесу правового регулювання, засобів та стадій правозастосування, правозастосовної діяльності та правозастосування як особливої форми правореалізації у порівнянні з такими її формами як виконання, використання та дотримання.

2. Реалізуючи функціональний підхід до розуміння судового правозастосування в дисертації проаналізовано його різні функції (с.139-150), а також виокремлено рівні функцій судового правозастосування як виду судової діяльності та функції під час вирішення судових справ (С. 140). Проте такі функції, як зазначається в дисертації, властиві й іншим правовим явищам (праву, правовому регулюванню, правовому впливу, різним видам правової діяльності тощо). Можливо доцільним було класифікувати ці функції на загальні - властиві як судовому правозастосуванню та іншим спорідненим правовим явищами, а також функції притаманні тільки судовому правозастосуванню, що дозволило б конкретизувати відмінності його призначення, місця та ролі у правовому регулюванні. Хоча частково це зроблено відносно виокремлення впливу на розвиток судової практики як особливої функції судового правозастосування (С. 135) та фундаментальних функцій судового правозастосування, до яких віднесено охоронну, інтегративну, арбітражну, правоконкретизаційну, правотворчу та інформаційну (С. 190).

3. Позитивно оцінюючи прагнення авторки дослідити і сформулювати авторську позицію відносно юридичного пізнання в процесі судового

правозастосування, яке охоплює арсенал спеціальних методів і прийомів розумової діяльності судді, (С. 201) доцільно уточнити перелік цих методів і прийомів, а також їх зміст та відмінності від методів наукових досліджень. Наприклад метод зважування є науковим методом дослідження, який застосований під час розкриття специфіки судового тлумачення та дослідження процесу зародження переконливого прецеденту (С. 38) і фінальним методом, що використовує суддя під час тлумачення справи (С. 8, 255).

4. Не має сумнівів відносно авторських здобутків щодо теоретичного обґрунтування та інтерпретації судового верховенства, яке «полягає в правозастосовній діяльності виключно ВС щодо правильного застосування норм матеріального права на засадах верховенства права під час перегляду ним справ із формуванням правових висновків як переконливий прецедент, що характеризується відповідною нормативністю» (С. 326-327, 357). Проте виникають питання, що потребують уточнення під час захисту дисертації: чи не є така інтерпретація деяким обмеженням судового верховенства, яке може бути пов'язано й з верховенством судових рішень в системі правозастосовних актів; як співвідноситься зазначена інтерпретація з іншим варіантом авторського розуміння судового верховенства «як процесу реалізації привілейованого повноваження ВС у тлумаченні законів» (С. 417).

5. Враховуючи, що в дисертації авторка неодноразово, цілком обґрунтовано і в різних аспектах зверталася до проблем правотворчості, якості та удосконалення законодавства, судової правотворчості, в частині вступу до дисертації, де виокремлено практичне значення одержаних результатів доцільно було б і окреслити можливості використання результатів дослідження не тільки в науково-дослідній роботі, правозастосовній діяльності, освітньому процесі, але у сфері правотворчості (С. 45-46).

Проте ці зауваження мають дискусійний характер, стосуються здебільшого не концептуально важливих висновків та положень автора, а окремих аспектів їх обґрунтування або описання в тексті дисертації і не впливають на її високу позитивну оцінку.

Загальна оцінка дисертаційної роботи та її відповідність встановленим вимогам. Дисертація О.С. Копитової є цілісним та завершеним теоретико-правовим дослідженням актуальних, науково і практично значущих проблем судового правозастосування, яке відповідає сучасному етапу розвитку юридичної науки, і в якому окреслено проблемне поле нових напрямів юридичних наукових розвідок.

Зміст автореферату адекватний змісту дисертації. Дисертаційне дослідження Копитової Олени Сергіївни на тему: «Теоретико-правові засади судового правозастосування» за своїм змістом, науковими результатами, новизною та іншими показниками вимогам п. 9, 10, 12, 13, 14 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (із змінами і доповненнями), а її автор на підставі публічного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор
професор кафедри цивільного,
господарського, адміністративного права
та правоохоронної діяльності
Відкритого міжнародного університету
розвитку людини «Україна»

О.Д. Тихомиров

*Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
крив. фак. від. по раб. з міжнародного
права О.Д. 4*